

BEATA BILICKA

Zagadnienie reformacji w katechizmach i podręcznikach do nauki religii w latach 1945–1990

Rok 2017 obchodzony jest w Kościołach luterzańskich jako rok upamiętniający 500 lat reformacji. Obchodom towarzyszą liczne wystawy, konferencje naukowe, nabożeństwa ekumeniczne, w których uczestniczą także katolicy. Nie oznacza to, że strona katolicka świętuje rozłam w Kościele, który nastąpił pięć wieków temu, podejmuje jednak refleksję teologiczną i uczestniczy w modlitwie ekumenicznej. Aby zrozumieć sens udziału katolików w uroczystościach organizowanych przez luteranów, warto przytoczyć słowa biskupa Martina Lindego, zwierzchnika Kościoła luterńskiego w Wielkiej Brytanii, wypowiedziane w czasie nabożeństwa ekumenicznego w rzymskokatolickiej katedrze w Southwark (Londyn): „Od ponad 50 lat luteranie i katolicy uczestniczą w podróży od konfliktu do komunii. Z radością uznajemy, że to, co nas łączy, jest o wiele bardziej istotne od tego, co nas dzieli”¹.

W tej podróży od konfliktu do komunii uczestniczyć powinno także młode pokolenie katolików, które dzięki katechezie może lepiej zrozumieć nie tylko to, co dzieli, ale przede wszystkim to, co łączy Kościół katolicki z Kościołami luteranskimi. Dzisiaj, kiedy minęło ponad 50 lat od zakończenia Soboru Watykańskiego II, nikt nie kwestionuje tego, że katecheza powinna mieć wymiar ekumeniczny. Czy zawsze tak było? Można postawić pytania: Jak wychowywano dzieci i młodzież przed *Vaticanum II*? Czy i w jaki sposób uczono młodych

Beata BILICKA, dr hab., adiunkt w Katedrze Teologii Praktycznej Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, e-mail: bilicka@umk.pl

¹ *Upamiętnienie 500 lat reformacji w rzymskokatolickiej katedrze*. <http://luter2017.pl/upamiennienie-500-reformacji-rzymskokatolickiej-katedrze/> [dostęp: 12.04.2017].

katolików szacunku do innych wyznań chrześcijańskich? Poszukując odpowiedzi na powyższe pytania, przeanalizowano zawartość merytoryczną podręczników do nauki religii, z których korzystano w Polsce w latach 1945–1990². Tak rozległa cezura czasowa pozwoli pokazać, na ile i w jakim zakresie ewoluowała katecheza ekumeniczna przed Soborem Watykańskim II i po nim. Syntetyczne rozważania, ograniczone normami wydawniczymi, zawężono do obecności zagadnienia Lutra i reformacji w podręcznikach do nauki religii, z których nauczano w Polsce od zakończenia II wojny światowej do momentu powrotu religii do szkół i przedszkoli w 1990 roku.

Artykuł składa się z trzech części. W pierwszej krótko scharakteryzowano katechezę przedsoborową (1945–1965), która była zamknięta na dialog ekumeniczny w szerokim tego słowa znaczeniu, także z Kościołami luteranскими; można ją nazwać katechezą nietolerancyjną. W rozdziale drugim wykazano, jak od Soboru Watykańskiego II do 1990 roku wyglądało nauczanie o reformacji w katechezie parafialnej. Całość wieńczy syntetyczne zakończenie.

I. Katecheza nietolerancyjna i zamknięta (1945–1965)

Aby zrozumieć i ocenić katechezę przedsoborową, którą prowadzono w Polsce w latach 1945–1965, należy uwzględnić kontekst historyczno-społeczny tamtego okresu, przede wszystkim to, że w czasie II wojny światowej Kościół katolicki poniósł bardzo duże straty nie tylko materialne, ale również wśród duchowieństwa i katechetów świeckich, zginęli autorzy książek do nauki religii, między innymi Roman Archutowski i Józef Cyrek. Chcąc po wojnie szybko wznowić działalność katechetyczną, Kościół w Polsce sięgnął do programu nauczania religii i książek sprzed 1939 roku, które do momentu opracowania nowych służyć miały do religijnego wychowywania dzieci i młodzieży. W roku szkolnym 1946/1947 przyjęto program nauczania, z którego korzystano w latach 1935–1939. Ze względu na trudności w publikowaniu podręczników do nauki religii stosowano te, które przetrwały zawieruchę wojenną. Na uwagę zasługuje, że w dwudziestoleciu międzywojennym wydano bardzo dużo książek do nauki religii, które w dużym uproszczeniu można podzielić na dwie kategorie: katechizmy służące do przygotowania dzieci do pierwszej spowiedzi i Komunii św. (zwane krótko katechizmami komunijnymi) oraz podręczniki do nauki religii przeznaczone dla starszych klas szkoły podstawowej. W grupie książek adresowanych do młodzieży szkół średnich należy wymienić podręczniki do: dogmatyki, liturgiki, etyki, historii Kościoła. Niemal wszystkie, poza podręcznikami do

² W niniejszym artykule wykorzystano między innymi wyniki badań, które opublikowano w książce: B. B i l i c k a: *Kościół w polskich katechizmach i podręcznikach do nauki religii dla dzieci i młodzieży w latach 1945–2001*. Toruń 2009 ss. 591.

etyki, nauczały o Kościele katolickim³, a nieliczne, i to w bardzo wąskim, fragmentarycznym zakresie, wspominały o chrześcijanach innych wyznań, między innymi luteranach.

Zanim przytoczymy nauczanie o Lutrze i reformacji zawarte w podręcznikach do nauki religii sprzed 1939 roku, wskażemy na jeszcze jeden istotny aspekt, który pozwoli lepiej zrozumieć czasy, w których były publikowane omawiane książki do nauki religii. W 1936 roku odbył się w Częstochowie pod przewodnictwem legata apostolskiego papieża Piusa XI Pierwszy Polski Synod Plenarny, w czasie którego biskupi pragnęli dać wskazania: „jak utwierdzać i pogłębiać wiarę, jak dźwigać i zabezpieczać obyczaje chrześcijańskie, jak potęgować ducha, wiedzę i działalność duchowieństwa, jak uruchamiać apostołstwo świeckich, jak uzdolniać katolicyzm do kształtowania nowych czasów i jak w świetle nauki Kościoła rozwiązywać naczelne zagadnienia dzisiejszej doby”⁴, między innymi kwestię religijnego wychowania dzieci i młodzieży, której poświęcono w opublikowanych w 1937 roku dokumentach synodalnych znaczną część rozdziału 13. Biskupi zalecali, aby młodzież otrzymywała gruntowną naukę religii, która powinna być wykładana w szkołach, przede wszystkim w katolickich szkołach wyznaniowych⁵. Takich szkół powinni domagać się rodzice katolicy, a zanim one powstaną, domagać się, „by nauczanie w obecnym ustroju szkolnym odpowiadało w całości zasadom nauki katolickiej i aby młodzieży nie narażano na szkody religijne i moralne przez niestosowną koedukację, przez łączenie młodzieży katolickiej z żydowską i przez powierzanie wychowania młodzieży katolickiej nauczycielom innowiercom”⁶. W komentarzu do uchwał Pierwszego Synodu Plenarnego biskup katowicki Stanisław Adamski, uczestnik synodu, wyjaśniał:

Koedukacja międzywyznaniowa, teoria wychowania wspólnego młodzieży rozmaitych wyznań w jednej szkole i przez nauczycieli rozmaitych wyznań, zmierzająca do wychowania nieistniejącego w życiu międzywyznaniowego człowieka, jest zupełnie skompromitowana. Żądanie nie tylko nauczania religijnego w szkole, ale i wychowania religijnego i to w całej pracy szkolnej zwyciężyło już w ustawodawstwie szkolnym. Postulat wyznaniowego wychowania religijnego jest żąda-

³ Zob. tamże. s. 124–144.

⁴ S. Wójcik: *Zew Chrystusowy. Uchwały I. Polskiego Synodu Plenarnego dla wiernych*. Tuchów 1939 s. 5.

⁵ Por. *Pierwszy Polski Synod Plenarny odbyty w Częstochowie Roku Pańskiego 1936 pod przewodnictwem Franciszka św. K. Rz. Kard. Marmaggiiego legata apostolskiego Piusa XI papieża*. Kraków 1937 s. 27–28.

⁶ Tamże. s. 28.

niem zdecydowanie całego świata katolickiego i coraz silniej toruje sobie drogę w świecie pedagogów⁷.

W świetle powyższych stwierdzeń trudno jest odnaleźć w przedwojennych podręcznikach do nauki religii miejsca wskazujące, że prowadzono – przynajmniej w stopniu elementarnym – wychowanie dzieci i młodzieży do dialogu ekumenicznego lub międzyreligijnego. Nie podejmowano także, za wyjątkiem nielicznych podręczników, zagadnienia reformacji. Większość polskich katechizmów wydanych w Polsce przed II wojną światową to katechizmy typu Deharbe'a, w których przekaz wiary ujmowano w formie pytań i odpowiedzi. Wśród wielu pytań, zwłaszcza w części omawiającej dziewiąty artykuł *Składu apostolskiego*, zamieszczano pytanie: Co to jest Kościół?; Co rozumiemy przez Kościół Chrystusowy?; Co to jest Kościół katolicki?; Co to jest Kościół Rzymskokatolicki?; Co to jest Kościół powszechny, czyli Kościół katolicki? itp.⁸ W odpowiedzi czytelnik otrzymywał sformułowanie nawiązujące do definicji potrójnego węzła Roberta Bellarmina, podkreślające zewnętrzny wymiar Kościoła jako zgromadzenia ludzi, których łączy: wyznawanie tej samej wiary (nie oznaczała ona w tym przypadku przyłgnięcia do Boga, lecz uznawanie prawd głoszonych przez Kościół katolicki), te same sakramenty oraz zjednoczenie z biskupami, a zwłaszcza papieżem⁹. Definicja Kościoła podana przez Bellarmina była konsekwencją reakcji strony katolickiej na krytykę Kościoła podjętą przez reformatorów w XVI wieku (luteranie odrzucili koncepcję Kościoła hierarchicznego¹⁰) i stosowana była w podręcznikach do nauki religii również w XX wieku¹¹. W katechizmach nie podejmowano zatem kwestii chrześcijan innych wyznań.

W nauczaniu religii na poziomie szkoły podstawowej stosowano również podręczniki, w których, podobnie jak w katechizmach, nie podejmowano za-

⁷ S. Adamski: *Szkola wedle nauki Kościoła i uchwał Synodu*. Katowice 1939 s. 5.

⁸ Zob. B. Bilicka: dz. cyt. s. 133–136.

⁹ Por. tamże. s. 49.

¹⁰ *Wyznanie augsburskie (Konfesja Augsburska)*, czyli podstawowa księga wyznaniowa luteranizmu, podaje następującą definicję Kościoła: „Kościół nasz uczy, że jeden święty Kościół trwać będzie po wszystkie czasy. Kościół zaś jest zgromadzeniem świętych, w którym się wiernie naucza Ewangelii i należyte udziela sakramentów. Dla prawdziwej tedy jedności Kościoła wystarczy zgodność w nauce Ewangelii i udzielanie sakramentów. Nie jest to konieczne, aby wszędzie były jednakowe tradycje ludzkie albo obrzędy czy ceremonie ustanowione przez ludzi, wedle słów Pawła: «Jedna wiara, jeden chrzest, jeden Bóg i Ojciec wszystkich»” (Ef 5,6). *Wyznanie augsburskie*. tłum. W. Niemczyk. W: *Księgi Wyznaniowe Kościoła Luterskiego*. Bielsko-Biała 1999 s. 144. Zob. także: *Kościół po ewangelicku – jak luteranie rozumieją Kościół?* <http://luter2017.pl/ewangelickie-rozumienie-kosciola-eklezjologia/> [dostęp: 18.04.2017].

¹¹ Sobór Watykański II wykorzystał ją również w Konstytucji dogmatycznej o Kościele *Lumen gentium* do określenia pełnej przynależności do Kościoła (zob. KK 13).

gadnienia reformacji. Analiza podręczników do nauki religii opublikowanych w Polsce w latach 1918–1939¹² wykazała, że tylko w jednej książce wspomniano o chrześcijanach innych wyznań:

Owczarnię Chrystusową tworzą więc Papież, biskupi i wierni, którzy ich słuchają. Zwykle tę owczarnię nazywamy Kościołem katolickim. Kto należy do tej owczarni, czyli do Kościoła katolickiego, jest katolikiem. [...] Człowiek ochrzczony, który nie chce uznawać za prawdę nauki Kościoła nauczającego, przestaje należeć do owczarni Chrystusowej. Jest wprawdzie chrześcijaninem, ale nie jest katolikiem. Nazywa się wtedy schizmatykiem, prawosławnym, ewangelikiem, baptystą albo jeszcze inaczej¹³.

Z kolei w nauczaniu młodzieży szkół średnich korzystano między innymi z podręczników do nauki historii Kościoła, w których podejmowano zagadnienie reformacji. Ukazywano je jednostronnie, subiektywnie, czasami nawet ironicznie. Nie wspomniano nic o błędach Kościoła, do których krytycznie odnieśli się w swoich wystąpieniach reformatorzy. Wykażemy to na przykładzie książki Romana Archutowskiego i podręcznika Władysława Chotkowskiego.

Krótki zarys historii Kościoła katolickiego R. Archutowskiego w 36. jednostce tematycznej opisywał krótko powstanie protestantyzmu oraz działalność Lutra, Kalwina i Henryka VIII jako „fałszywych reformatorów Kościoła”. Wśród przyczyn powstania protestantyzmu Archutowski widział brak oczekiwanej od dawna reformy Kościoła oraz rozwój humanizmu, pod wpływem którego „uwidoczniło się powolne poganienie społeczeństw”. Opisując Marcina Lutra, wskazał na jego pochodzenie, wykształcenie, życie zakonne, „wybitne zdolności kaznodziejskie i wielką pracowitość” oraz wymienił błędy w doktrynie, która – zdaniem autora – odnawiała dawne błędy Husa, a także wprowadzała nowe elementy. Należą do nich: nauka o usprawiedliwieniu jedynie z wiary w zasługi Chrystusa (dobre uczynki nie są potrzebne); wystąpienie przeciwko odpustom, Kościołowi i jego nauce; odrzucenie kapłaństwa, każdej władzy duchownej, Mszy św., sakramentów św. (za wyjątkiem chrztu i Komunii św.), czci Matki Bożej i świętych, nauki o czyścicu, przykazań kościelnych; uznanie Pisma Świętego za jedyne źródło wiary; zniesienie celibatu i wprowadzenie rozwodów¹⁴.

¹² Zob. B. Bilicka: dz. cyt. s. 136–141.

¹³ M. Białowas: *Pan Jezus wśród ludzi. Podręcznik do nauki religii rzymskokatolickiej dla VI klasy szkół powszechnych trzeciego stopnia*. Lwów 1939 s. 100.

¹⁴ Por. R. Archutowski: *Krótki zarys historii Kościoła katolickiego. Podręcznik szkolny z 21 ilustracjami*, Poznań-Warszawa-Wilno-Lublin 1929 s. 75–76.

W dalszej kolejności opisał reakcję katolicką i podkreślił, że „Wystąpienie [...] Lutra było okazją do odnowienia życia Kościoła, a następnie jego triumfu i potęgi”¹⁵.

Znacznie szerzej kwestię reformacji opisał W. Chotkowski. *Historia Kościoła katolickiego* to podręcznik dla szkół średnich obejmujący zagadnienia od założenia Kościoła do roku 1929, z którego pochodzą dane statystyczne wyznań w Polsce umieszczone na końcu książki. Autor podał, że 1 stycznia 1929 roku w Polsce było m.in. 19 459 000 katolików i 839 000 ewangelików, co w przeliczeniu na 100 mieszkańców w Polsce wyniosło 64 katolików i 3 ewangelików¹⁶. Podkreślił przewagę katolicyzmu nad innymi religiami, zwłaszcza judaizmem: „Religia katolicka ma silną przewagę, gdyż zaledwie co trzeci mieszkaniec nie jest katolikiem, co więcej wyznania chrześcijańskie stanowią 9/10 ludności, mojąszowym jest co dziesiąty obywatel Polski”¹⁷. Sporo miejsca poświęcił Lutrowi oraz – jak sam nazwał – „rewolucji kościelnej” w Niemczech (Chotkowski nie używał w podręczniku pojęcia r e f o r m a c j a). Najpierw opisał sytuację w Niemczech i okoliczności sprzyjające rewolucji kościelnej, wśród których widział

podkopanie powagi papieży i, co za tem idzie, osłabienie władzy cesarskiej, obsadzanie biskupstw wyłącznie synami książęcymi i szlacheckimi, bez pytania na ich cnotę i naukę, tak, że niektórzy nawet po łacinie nie umieli, a na sprawy Kościoła byli obojętni [...], chciwość książąt bez granic, dawno ostrząca sobie zęby na dobra kościelne, humanizm, który opanował całą inteligencję i umysły przejął nienawiścią do Kościoła, rozpasanie rycerstwa, które lekceważyło wszelkie ustawy państwa, niezadowolenie chłopstwa, które w częstych buntach już się objawiło, dążenie mieszczan do pozbycia się jarzma przepisów kościelnych i rządów biskupich¹⁸.

Następnie scharakteryzował życie i doktrynę Marcina Lutra oraz opisał szerokie konsekwencje jego nauki – rewolucję kościelną w Niemczech, Prusach, Szwajcarii, Anglii, Szkocji, Irlandii i Francji.

¹⁵ Tamże. s. 79.

¹⁶ Por. W. Chotkowski: *Historia Kościoła katolickiego. Podręcznik dla szkół średnich*. Miejsce Piastowe 1931 s. 303. Podręcznik został napisany w 1892 roku, a następnie uzupełniony przez Józefa Jałowego oraz zaaprobowany przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie jako książka pomocnicza dla nauczycieli religii rzymskokatolickiej. W takiej wersji wydano go po śmierci autora (1926); por. tamże. s. 6–7.

¹⁷ Tamże. s. 304.

¹⁸ Tamże. s. 111–112.

Charakteryzując życie Marcina Lutra, Chodkowski uwypuklił przede wszystkim jego słabości i wady: „poniewierany w domu i szkole, srodze bity za lada przewinienie, wyrobił sobie charakter zacięty, a serce twarde [...], grywał na flecie przed domami, aby sobie obiad uprosić. [...] wiódł wesołe życie [...] w klasztorze przerzucał się z obojętności w szalone ćwiczenia pokutne [...], posiadał sztukę zwodzenia ludzi i zastawiał się zrazu powagą św. Augustyna, jakby od niego wziął swą naukę”¹⁹. W podobnym tonie opisał zdolności lingwistyczne Lutra:

posiadał dziwną łatwość słowa i pióra i władał językiem niemieckim tak, że od niego zapanował język przezeń używany w całych Niemczech i w tem ma wielką zasługę. – Ale z drugiej strony prostak w wyrażeniach, nauczył całe Niemcy klątw, wyzwisk i sprośnych słów, tak, że cała literatura niemiecka przez długi czas tem się przejęła. Pisał niezmiernie wiele po łacinie i po niemiecku, ale pisał też takie rzeczy, których sami wyznawcy jego się wstydzą²⁰.

Wykład Chodkowskiego o Lustrze nie był pozbawiony złośliwości, a nawet sarkazmu, opisując doktrynę o usprawiedliwieniu, autor podręcznika napisał: „Więc niech każdy dzielnie grzeszy, byle dzielnie wierzył”²¹.

Z opisanych powyżej katechizmów i podręczników do nauki religii korzystano w pierwszych latach po II wojnie światowej. Powstawały także nowe książki. Wśród pierwszych powojennych publikacji należy wymienić *Katechizm religii katolickiej* Zygryda Kowalskiego, z którego nauczano dzieci przygotowujące się do I Komunii św. W części dotyczącej Ducha Świętego, opisującej Kościół, znajdujemy uwagę o grupach ludzi, które w ciągu wieków oderwały się od Kościoła i które autor nazwał sektami. Zaliczył do nich: protestantów, luteranów, badaczy Pisma Świętego oraz prawosławnych²². Na uwagę zasługuje, że pierwsze wydanie katechizmu z 1945 roku mówiło o sektach, a wydanie trzecie z 1947 roku o sekciarzach, wśród których Z. Kowalski nie wymienił już prawosławnych: „Wielu ludzi oderwało się od Kościoła. Nazywamy ich sekciarzami. Są to na przykład ewangelicy, protestanci, badacze Pisma Świętego”²³.

O tych, którzy pozostają poza Kościołem katolickim, wspominał również w *Katechizmie podstawowym* Czesław Piotrowski. Zaliczył do nich pogan, Ży-

¹⁹ Tamże. s. 112–113.

²⁰ Tamże. s. 113.

²¹ Tamże. s. 112.

²² Por. Z. K o w a l s k i: *Katechizm religii katolickiej*. wyd. I. Pelplin 1945 s. 25.

²³ Tenże: *Katechizm religii katolickiej dla przygotowania dzieci do pierwszej spowiedzi i Komunii świętej*. wyd. III popr. Pelplin 1947 s. 86.

dów oraz tych, którzy nie uznają Ojca Świętego za następcę św. Piotra. Autor wyjaśnił, jak należy się wobec nich zachowywać: „nie należy prześladować ani naśmiewać się z nich, lecz prosić Pana Boga o ich nawrócenie”, nie wolno także modlić się w świątyniach niekatolickich ani słuchać kazań głoszonych przez niekatolików²⁴.

W podobny sposób nauczał *Katechizm religii katolickiej* Seweryna Kowalskiego. Z odpowiedzi na pytanie nr 72 dowiadujemy się, że poza Kościołem pozostają innowiercy lub sekciarze (do których S. Kowalski zaliczył także protestantów) oraz poganie, do których Kościół wysyła misjonarzy²⁵. Niemalże taki sam zapis znalazł się w książce *Nauka wiary i obyczajów*. Poza Kościołem katolickim pozostają ci, którzy nie uznają papieża za najwyższego pasterza. Do tej grupy autorzy zaliczyli nieochrzczonych (Żydów, mahometan, pogan), innowierców (np. protestantów i sekciarzy) oraz schizmatyków²⁶.

O s e k t a c h c h r z e ś c i j a ń s k i c h, jak nazywano chrześcijan niebędących katolikami, nauczano również w szkole średniej. W podręczniku do nauki dogmatyki dla pierwszej klasy liceum, napisanym w formie tekstu narracyjnego, w części poświęconej apostołskości Kościoła wspomina się w chaotyczny sposób raz o sektach chrześcijańskich, jakimi – zdaniem autora (lub autorów) – są sekty schizmatyczne i sekty wywodzące się od Lutra, Zwingliego, Kalwina, Henryka VIII, zwane sektami protestanckimi, a innym razem o zrzeszeniach religijnych zamkniętych najczęściej w granicach narodu lub państwa. Spośród nich „bardziej zbliżone do Kościoła są wyznania schizmatyczne, których głównym błędem jest zaprzeczenie tej podstawowej prawdy wiary, że głową Kościoła jest papież, biskup rzymski, jako następca św. Piotra”²⁷.

Zmiana w podejściu do chrześcijan innych wyznań nastąpiła dopiero po Soborze Watykańskim II, a pierwsze jej symptomy widoczne były w podręczniku *Chrystus Prawdą*, w którym autorzy zachęcali uczniów, aby zastanowili się, co robią dla zjednoczenia chrześcijan²⁸.

²⁴ Por. C. Piotrowski: *Katechizm podstawowy*. Warszawa-Poznań-Lublin [nie wcześniej niż 1947] s. 16.

²⁵ Por. S. Kowalski: *Katechizm religii katolickiej*. Olsztyn 1949 s. 28.

²⁶ Por. Z. Baranowski, S. Kowalski: *Nauka wiary i obyczajów*. wyd. II. Badbergen 1947 s. 94.

²⁷ *Prawdy wiary. Krótki zarys dogmatyki katolickiej dla I klasy licealnej na podstawie podręcznika ks. Piotra Nowaka w opracowaniu Komisji Podręcznikowej na zlecenie K.O.S.P.* Poznań 1945 s. 35.

²⁸ Por. E. Materski, N. Hekker: *Chrystus Prawdą. Cz. I – Prawdy wiary w roku kościelnym. cz. II – Prawdy wiary w życiu chrześcijańskim*. wyd. V. Poznań-Warszawa-Lublin 1964 s. 202.

II. Katecheza otwarta na dialog ekumeniczny (1965–1990)

Teologia Soboru Watykańskiego II zawarta między innymi w Dekrecie o ekumenizmie *Unitatis redintegratio* i Deklaracji o wolności religijnej *Dignitatis humanae* wywarła wpływ na podejście autorów podręczników do zagadnienia reformacji w katechezie, dlatego w książkach publikowanych po *Vaticanium II* dostrzec można istotną zmianę. Ważnym wydarzeniem w rozwoju polskiej myśli katechetycznej było ogłoszenie w 1971 roku nowego, posoborowego programu nauczania religii dzieci i młodzieży. Dla szkoły podstawowej wydano *Ramowy program katechizacji*, który dzielił nauczanie na dwa cykle: eucharystyczny (klasy I–IV) i dojrzałości chrześcijańskiej (klasy V–VIII). Zawierał tylko ogólne założenia, dlatego w programie nie odnajdujemy odniesień wprost do Lutra i reformacji, aczkolwiek w cyklu drugim przewidywano zagadnienie ekumenizmu²⁹. Wytyczne zawarte w programie ramowym, szerzej rozwinęli autorzy programów szczegółowych: (1) jezuickiego związanego z podręcznikami *Bóg z nami* (klasy I–IV) i *Katechizm religii katolickiej* (klasy V–VIII); (2) kieleckiego związanego z podręcznikami pod redakcją Edwarda Materskiego i Natalii Hekker wyłącznie dla klas II–IV, chociaż program przewidywał katechizację na poziomie ośmiu klas szkoły podstawowej³⁰.

Program jezuicki, w części dotyczącej klasy VI, proponował jednostkę lekcyjną (nr 19) zatytułowaną *Kościół chrześcijański a ekumenizm (postać)*, w której należało omówić powstanie różnych rozłamów i odłamów chrześcijaństwa, podać podstawowe informacje o Kościołach chrześcijańskich (także protestantach), opisać na przykładzie kardynała Bea, czym jest ekumenizm. Z kolei w jednostce *Kościół przez miłość realizuje swą misję w świecie* (nr 3) przeznaczonej dla klasy VIII należało podjąć zagadnienie okazywania szacunku tym, którzy wyznają inną religię³¹.

Rozwinięcie zagadnień ujętych w programie jezuickim odnajdujemy w serii podręczników przeznaczonych dla klas V–VIII zatytułowanych *Katechizm religii katolickiej*, zwłaszcza w części drugiej (klasa VI). W jednostce *Ku jedności (Kardynał Augustyn Bea)* autorzy próbują wyjaśnić, na czym polega ruch ekumeniczny po Soborze Watykańskim II. Wskazują na pierwotną jedność wyznawców Chrystusa, która została rozbita na Wschodzie w XI wieku,

²⁹ Zob. *Ramowy program katechizacji w zakresie szkoły podstawowej (I–VIII)*, (b.m.w.) 1971 s. 19–30.

³⁰ W programie kieleckim, w części opisującej założenia katechezy w klasie VI, przewidziano jednostkę *Podziały wśród chrześcijan*, w której należało podjąć takie zagadnienia jak: dążenie do jedności, ruch ekumeniczny.

³¹ Zob. *Program szczegółowy dla klas I–VIII szkoły podstawowej* (wersja pierwsza). W: *Materiały do nauczania religii. Szkoła podstawowa* (Seria: *Biblioteka Nowego Życia*) Wrocław 1991 s. 29–88.

a następnie pod wpływem nauki Marcina Lutra w XVI wieku na Zachodzie, w wyniku czego „powstało kilka wspólnot chrześcijańskich zwanych ogólnie protestantami. To oni dziś – zdaniem autorów – rozbici jeszcze bardziej na drobne ugrupowania, wybierają się często na wędrowki misyjne głosząc po domach swoją naukę o Chrystusie i zachęcają do jej przejęcia”³². Podręcznik wskazuje również na skutki rozłamu: wiele niepokojów, nienawiści, a nawet walki między narodami. Z takiej narracji – naszym zadaniem – uczniowie mogli wyciągnąć wnioski, że całą winę za ów lęk i agresję ponoszą wyłącznie wyznawcy Lutra, podręcznik nie wspomina bowiem nic o błędach katolików. W dalszej części omawianej jednostki autorzy przypominają, że łączy nas wszystkich ten sam Jezus Chrystus i Jego nauka, ten sam chrzest św., a dzielą różnice, które znacznie później powstały. „Dlatego co mądrzejsi chrześcijanie”³³ z różnych wspólnot chrześcijańskich, nie tylko katolicy, niejednokrotnie w ciągu wieków przemyśleli nad tym, jak zaradzić temu złu, jak doprowadzić do jedności. Te dążenia nazywa się dziś «ruchem ekumenicznym»³⁴. Następnie wspominają o działalności na rzecz jedności chrześcijan duchownego anglikańskiego Janesa Francisa oraz szeroko opisują na przykładzie kardynała Augustyna Bea ruch ekumeniczny po stronie katolickiej, między innymi działania kardynała na rzecz zbliżenia z protestantami, którzy – podobnie, jak przedstawiciele innych Kościołów chrześcijańskich – zostali zaproszeni na Sobór Watykański II. „Spotkali się z bardzo serdecznym przyjęciem, z życzliwością i zaufaniem. Byli otoczeni troskliwą opieką. Dzięki temu wielu z nich nauczyło się inaczej patrzeć na Kościół katolicki i przyczyniło się potem w swoich wspólnotach do zmniejszenia wzajemnej niechęci i nieufności”³⁵. Na uwagę zasługuje fakt, że w podręczniku nie używa się wobec protestantów pojęcia sekciarze, lecz bracia odłączeni. Autorzy książki unikają jednak trudnego zagadnienia, jakim były winy i zaniedbania niektórych katolików wobec innych wyznań chrześcijańskich. Dekret *Unitatis redintegratio*, mówiąc o rozłamach w „jednym i jedynym Kościele Bożym”, wskazuje, iż spory, które doprowadziły do zerwania pełnej wspólnoty z Kościołem katolickim, były „często nie bez winy ludzi po jednej

³² *Katechizm religii katolickiej. Cz. II – Chrystus żyje wśród nas*. Red. P. Bednarczyk, S. Bizuń, J. Charytański, A. Kotlarski, M. Wolniewicz. Paryż 1977 s. 57. Można postawić pytanie, czy autorom nie chodzi raczej o świadków Jehowy? Kilka zdań wcześniej zwracają się bowiem do ucznia w następujących słowach: „Zapewne słyszałeś, a może nawet osobiście zetknąłeś się z takimi ludźmi, którzy wędrują po domach i wciągają innych w rozmowy religijne. Przynoszą ze sobą Pismo św., mówią o Jezusie Chrystusie. W wielu sprawach rozumują podobnie, jak to słyszysz na religii. Lecz mówią i takie rzeczy, których katolik przyjąć nie może”.

³³ Należy zauważyć, że stwierdzenie *co mądrzejsi chrześcijanie* mogło sugerować uczniom, że są i chrześcijanie niemądry. Naszym zdaniem, takie wyrażenie powinno być pominięte lub zastąpione innym.

³⁴ *Katechizm religii katolickiej. Cz. II – Chrystus żyje wśród nas*. dz. cyt. s. 58.

³⁵ Tamże. s. 60.

i po drugiej stronie”³⁶, a więc także po stronie katolickiej. Recepcji tych słów w omawianym podręczniku nie znajdujemy.

W 1973 roku Władysław Koska napisał i dołączył do serii zatytułowanej *Katechizm religii katolickiej* dodatkową część, której kompozycja znacznie odbiegała od pozostałych, zawierała bowiem głównie historię Kościoła przedstawioną w 24 jednostkach zaopatrzonych w materiał źródłowy (wraz z odpowiednim wyjaśnieniem)³⁷, z których dwie poruszały zagadnienie rozłamu Kościoła na Zachodzie i potrzebę podjęcia działań na rzecz jedności wszystkich chrześcijan. W jednostce *Rozłamy w Kościele Chrystusowym* autor cytuje między innymi bullę papieża Leona X z 1520 roku potępiającą poglądy Lutra, *Edykt wormacki* cesarza Karola V z 8 maja 1521 roku i Dekret o ekumenizmie (nr 13). Opisuje również podłoże rozłamu, jakim był – zdaniem autora – upadek autorytetu papieża; upadek stanu duchownego; nadużycia w kurii rzymskiej; zbyt wysokie dziesięciny; bolączki sądownictwa kościelnego; ówczesne stosunki polityczne i społeczne; zachłanność wielu niegodnych biskupów i opatów, którzy w celu zdobycia korzyści majątkowych przechodzili na protestantyzm; sprawa odpustów ogłoszonych przez Leona X na rzecz wspierania budowy bazyliki św. Piotra w Rzymie. Następnie krótko charakteryzuje Marcina Lutra, jego poglądy i konsekwencje reformacji³⁸. Opis był rzeczowy, pozbawiony ironii, zachęcający do wzajemnego poznania i dialogu:

Chrześcijanin współczesny winien znać historyczne uwarunkowania, w których dokonały się rozłamy w Kościele Chrystusowym. Pozwala mu to zrozumieć aktualną sytuację Kościoła. Rozumiejąc, jak mogło dojść do rozłamów, chrześcijanin przyjmuje postawę niegodzenia się z ich istnieniem. Rozłamy są złem w Kościele. Sprzeciwiają się one wyraźnej woli Chrystusa. Dla świata są zgorszeniem. Utrudniają przepowiadanie Ewangelii³⁹.

Dlatego w kolejnej jednostce tematycznej zatytułowanej *Aby wszyscy stanowili jedno* W. Koska podejmuje zagadnienie działań ekumenicznych po stronie prawosławnej, protestanckiej i katolickiej. Opisując ekumenizm w łonie protestantyzmu, autor podręcznika zwraca uwagę na duże rozbieżności między wspólno-

³⁶ Dekret o ekumenizmie *Unitatis redintegratio*. W: *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*. tekst pol. nowe tłum. Poznań 2002 nr 3.

³⁷ Por. J. R y d z e w s k i: *Język podręczników do nauki religii dla dzieci starszych (cz. V)*. „Katecheta” R. 22: 1978 nr 5 s. 207.

³⁸ Por. W. K o s k a: *Katechizm religii katolickiej. Cz. V – Chrystus żyjący w swoim Kościele*. wyd. V. Poznań 1974 s. 769–775.

³⁹ Tamże. s. 775.

tami protestanckimi; działania zmierzające do jedności podejmowane w okresie międzywojennym (ruch Życie i Dzieło oraz ruch Wiara i Ustrój); utworzenie Światowej Rady Kościołów, do której katolicy nie należą, aczkolwiek na jej zgromadzenia wysyłają swoich przedstawicieli (sekretariat tej organizacji odwiedził także w 1969 roku papież Paweł VI). Po stronie katolickiej podkreślono działalność ekumeniczną papieża Jana XXIII, utworzenie Sekretariatu do Spraw Jedności Chrześcijan, opublikowanie Dekretu o ekumenizmie, liczne konferencje i nabożeństwa ekumeniczne, modlitwę w Tygodniu modlitw o zjednoczenie chrześcijan (18–25 stycznia). Jednostka kończy się zachętą do podejmowania działań w duchu ekumenicznym, zwłaszcza coraz lepszą wierność Chrystusowi i modlitwę za jeden Kościół⁴⁰.

Opisane powyżej zmiany stosunku katolików do protestantów można dostrzec również w podręcznikach dla młodzieży. We wcześniejszym programie nauczania (przed 1971) w klasie II nauczano historii Kościoła w znaczeniu faktograficznym, w ramach której wspomniano o Marcinie Lutrze i reformacji. Z kolei program posoborowy ujmował historię Kościoła w kategoriach historii zbawienia. W programie dla klasy II przewidywano elementy historii Kościoła, nie tyle w znaczeniu poznawczym jako chronologiczne zestawienie faktów, ile jako ilustrację wypełniania nauki i dzieła Chrystusa przez wieki, a więc w ujęciu chrystocentrycznym⁴¹. Program ramowy przewidywał w klasie II zagadnienie rozbicia chrześcijaństwa w XI i XVI wieku oraz potrzebę jedności w Kościele. Natomiast w klasie IV należało podjąć kwestię ekumenizmu. Te założenia zostały przeniesione do czterech programów szczegółowych (poznańskiego, krakowskiego, warszawskiego, lubelskiego), do których, za wyjątkiem programu drugiego, wydano podręczniki dla ucznia⁴².

Rozwinięcie treści zawartych w programie poznańskim odnajdujemy w serii podręczników *Wiara i życie chrześcijanina* W. Koski. Zagadnienie Lutra i reformacji umieścił autor w książce dla klasy II, która do 1982 roku włączona była jako część V do serii *Katechizm religii katolickiej* (książkę omówiliśmy powyżej), oraz w podręczniku dla klasy III zatytułowanym *Człowiek wobec problemu wiary*. Jest to zbiór różnych cytatów pochodzących z dokumentów Kościoła katolickiego (zwłaszcza Soboru Watykańskiego II), publikacji naukowych, czasopism, ankiet itp. Protestantyzm jako skutek zakwestionowania widzialnego Kościoła opisuje siódma jednostka, która dzieli się na trzy części: *Trudności z Kościołem*; *Przyczyny rozbicia jedności kościelnej na Zachodzie*; *Ekumenizm: zmierzanie ku jedności*. Na uwagę zasługuje to, że autor książki przytacza wy-

⁴⁰ Por. tamże. s. 776–781.

⁴¹ Por. J. Charytański, A. Offmański: *Program katechizacji młodzieżowej*. W: *Teoretyczne założenia katechezy młodzieżowej*. Red. R. Murawski Warszawa 1989 s. 280.

⁴² Zob. B. Bilicka: dz. cyt. s. 364–381.

powiedzi teologów katolickich (Ch. Dawsona, S. Nagy'ego, A. Nossola), którzy opisując przyczyny reformacji, wskazali między innymi na niekorzystną sytuację polityczną cesarstwa niemieckiego; „opłakany stan, w jakim znalazł się Kościół u schyłku średniowiecza; stan głębokiej depresji autorytetu Kościoła”; niską wiedzę doktrynalną i niski poziom moralny przedstawicieli Kościoła; „fatalną politykę Kurii”⁴³. Dużo miejsca poświęcają M. Lutrowi, starają się w rzeczowy, pozbawiony emocji sposób ocenić jego rolę w doprowadzeniu do rozłamu Kościoła na Zachodzie. Znamienna jest wypowiedź kardynała Nagy'ego, który przytacza powiedzenie odnotowane w „starszej historiografii”, „że nie Luter stworzył protestantyzm, ale protestantyzm stworzył Lutra. W powiedzeniu powyższym – jak twierdzi S. Nagy – kryje się niewątpliwie dużo prawdy, ale dodajmy od razu: nie tyle prawdy, ile skłonni byli mu przypisywać jego twórcy”. Kardynał zwraca również uwagę na „nowoczesną historiografię”, która podkreśla „nie tylko wybitną rolę Lutra w bezpośrednim dokonaniu rozłamu, ale i potężne piętno, jakie wycisnął on na doktrynie i strukturze protestantyzmu. Niekiedy idzie się tak daleko, że cały protestantyzm uważa się za projekcję jego osobistych przeżyć religijnych”⁴⁴. Inny natomiast z cytowanych w podręczniku autorów najpierw wymienia zalety Lutra: „był niewątpliwie geniuszem, człowiekiem o tytanicznej sile i energii, łączącym w sobie w niezwykłym stopniu dar demagogicznej wymowy z religijną żarliwością proroka”, a następnie jego wady: „gwałtowny i namiętny charakter”, apodyktyczność, grubiaństwo, sprośność w stosunku do oponentów. Zwraca uwagę na przekonania religijne Lutra, które pochodzą z jego osobistego, subiektywnego doświadczenia, a nie z Tradycji i autorytetu Kościoła. Zarzuca, że jego liczne pisma – za wyjątkiem Biblii i katechizmu – są nieusystematyzowane, okolicznościowe, polemiczne, subiektywne, w dużym stopniu uproszczone, a przez to uwypuklające własny punkt widzenia⁴⁵.

Relatywnie dużo miejsca zajmuje także opis eklezjologii protestanckiej (autorstwa A. Nossola), która kwestionuje widzialny wymiar Kościoła, odrzuca – za wyjątkiem chrztu i Wieczerzy Pańskiej – sakramenty święte, hierarchię kościelną, a sukcesję apostołską zastępuje „sukcesją wiernych”. „Przyznać trzeba – konkluduje autor – że chociaż sam Luter wcale nie zmierzał do utworzenia jakiegoś specjalnego «luterańskiego» Kościoła i przez całe życie zabiegał tylko o «reformę jednego, świętego, katolickiego Kościoła», doszło ostatecznie jednak do stworzenia czegoś nowego: w kulcie, organizacji, a nawet także w doktrynie”⁴⁶.

⁴³ Por. W. Koska: *Wiara i życie chrześcijanina. Cz. III – Człowiek wobec problemu wiary*. wyd. III. Poznań 1984 s. 55–57.

⁴⁴ Tamże. s. 57.

⁴⁵ Por. tamże. s. 57–58.

⁴⁶ Tamże. s. 59.

Z kolei inny cytowany w podręczniku autor omawia konsekwencje rozłamu Kościoła na Zachodzie. Podkreśla, że „Spośród wszystkich podziałów rozdzierających chrześcijaństwo rozłam między katolikami a protestantami jest najgłębszy i najbardziej brzemienny w skutki historyczne”⁴⁷. Konflikt ten przyniósł po reformacji liczne walki religijne, które wyrządziły wiele szkód kulturze chrześcijańskiej, przygotowały również „grunt pod sekularyzację kultury europejskiej”. Dlatego ważny jest ruch ekumeniczny, do którego po stronie katolickiej duży wkład wniósł Sobór Watykański II. Rozważania na temat ekumenizmu kończą omawianą jednostkę tematyczną⁴⁸.

O rozdarciu chrześcijaństwa jako „największej tragedii Kościoła” mówiła także publikacja Henryka Łuczaka *Wspólnota zbawienia*, która była raczej lekturą katechetyczną aniżeli szkolnym podręcznikiem. Należała do serii książek, której tematyka odpowiadała materiałom do czwartej tzw. lubelskiej wersji programu dla młodzieży⁴⁹. Autor najpierw omawia w niej rozłam Kościoła na Wschodzie, a następnie reformację. Całość wieńczą rozważania dotyczące ruchu ekumenicznego, ze szczególnym podkreśleniem roli Kościoła katolickiego. Autor zaznacza, że ruch ekumeniczny początkowo rozwinął się wśród protestantów. Tym, co wyróżnia ten podręcznik spośród innych omówionych powyżej książek, to fakt, że u podstaw reformacji widzi przede wszystkim „słabość teologii oraz niezrozumienie samej istoty Kościoła, a nie nadużycia duchownych, bo te nadużycia były, są i będą, ponieważ człowiek nie jest aniołem”⁵⁰.

III. Zakończenie

Przeprowadzona analiza katechizmów i podręczników do nauki religii, z których korzystano w Polsce od zakończenia II wojny światowej do roku 1990, upoważnia nas do sformułowania kilku wniosków końcowych.

Spośród książek do nauki religii, wydanych przed Soborem Watykańskim II, tylko nieliczne wspominały o protestantach (w zasadzie nie używano terminu luteranie), często nazywając ich sekciarzami. Autorzy książek podejmowali – co jest oczywiste – przede wszystkim zagadnienia dotyczące Kościoła katolickiego, ukazując go w wymiarze społeczno-jurydycznym. Roman Murawski, komentując przedsoborowy, hierarchiczny model Kościoła zauważył, że takiej wizji Kościoła

⁴⁷ Tamże.

⁴⁸ Por. tamże s. 59–62.

⁴⁹ Por. R. Murawski: *Program katechezy w szkołach ponadpodstawowych*. W: *Katecheza w szkole*. Red. J. Krucina. Wrocław 1992 s. 104.

⁵⁰ H. Łuczak: *Wspólnota zbawienia. Materiały katechetyczne dla ucznia – cz. II*. wyd. I. Warszawa 1990 s. 47.

odpowiada katecheza autorytatywna i scentralizowana. Wizji triumfalistycznej i apologetycznej Kościoła, przedstawiającej Kościół jako jedynego posiadacza prawdy i zbawienia, odpowiada katecheza nietolerancyjna i zamknięta, niezdolna do nawiązania dialogu, do ekumenicznego otwarcia się w stronę innych wyznań chrześcijańskich i do współpracy w świecie pluralistycznym⁵¹.

Podręczniki do historii Kościoła mówiły o reformacji i Marcynie Lutrze, aczkolwiek naszym zdaniem był to przekaz jednostronny, nierzeczowy, czasami nawet ironiczny.

Odwrócenie tej niepożądanego tendencji nastąpiło dopiero po Soborze Watykańskim II, który dał impuls do nowych relacji katolików z innymi wyznaniem chrześcijańskimi, także luteranami. Opublikowanie w Polsce w 1971 roku nowego *Ramowego programu katechizacji* było okazją do wprowadzenia istotnych zmian w nauczaniu dzieci i młodzieży. Takie modyfikacje – co wykazaliśmy – dotyczyły także zagadnienia Marcina Lutra i reformacji. Podręczniki wydane do posoborowego programu nauczania religii częściej podejmowały zagadnienia ekumeniczne, zmienił się także „ton wypowiedzi” autorów książek w kwestiach dotyczących protestantów, których nie nazywano już sekciarzami, lecz braćmi odłączonymi. Także opisy przyczyn rozłamu na Zachodzie stały się bardziej obiektywne, wskazywano także na błędy po stronie katolickiej, przytaczano fragmenty dekretu *Unitatis redintegratio*, zachęcano do dialogu i modlitwy w intencji jedności wszystkich chrześcijan. Należy zauważyć, że powyższa zmiana nie dokonała się natychmiast po Soborze Watykańskim II, w pierwszych posoborowych podręcznikach dostrzec można jeszcze pewne zamknięcie wobec innych Kościołów chrześcijańskich, na szerszą recepcję nauki soborowej trzeba było poczekać kilka lat.

Bibliografia

- Adamski S.: *Szkoła wedle nauki Kościoła i uchwał Synodu*. Katowice 1939.
Archutowski R.: *Krótki zarys historii Kościoła katolickiego. Podręcznik szkolny z 21 ilustracjami*. Poznań–Warszawa–Wilno–Lublin 1929.
Baranowski Z., Kowalski S.: *Nauka wiary i obyczajów*. wyd. II. Badbergen 1947.
Białowąs M.: *Pan Jezus wśród ludzi. Podręcznik do nauki religii rzymskokatolickiej dla VI klasy szkół powszechnych trzeciego stopnia*. Lwów 1939.
Bilicka B.: *Kościół w polskich katechizmach i podręcznikach do nauki religii dla dzieci i młodzieży w latach 1945–2001*. Toruń 2009.

⁵¹ R. Murawski: *Co katecheta daje młodzieży w wychowaniu do odpowiedzialności za Kościół*. „Katecheta” R. 19: 1975 nr 5 s. 195.

Charytański J., Offmański A.: *Program katechizacji młodzieżowej*. W: *Teoretyczne założenia katechezy młodzieżowej*. Red. R. Murawski. Warszawa 1989 s. 278–285.

Chotkowski W.: *Historia Kościoła katolickiego. Podręcznik dla szkół średnich*. Miejsce Piastowe 1931.

Dekret o ekumenizmie *Unitatis redintegratio*. W: *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*. tekst pol. nowe tłum. Poznań 2002 s. 193–208.

Katechizm religii katolickiej. Cz. II – Chrystus żyje wśród nas. Red. P. Bednarczyk, S. Bizuń, J. Charytański, A. Kotlarski, M. Wolniewicz: Paryż 1977.

Koska W.: *Katechizm religii katolickiej. Cz. V – Chrystus żyjący w swoim Kościele*. wyd. V. Poznań 1974.

Koska W.: *Wiara i życie chrześcijanina. Cz. III – Człowiek wobec problemu wiary*. wyd. III. Poznań 1984.

Kościół po ewangelicku – jak luteranie rozumieją Kościół? <http://luter2017.pl/ewangelickie-rozumienie-kosciola-eklezjologia/> [dostęp: 18.04.2017].

Kowalski S.: *Katechizm religii katolickiej*. Olsztyn 1949.

Kowalski Z.: *Katechizm religii katolickiej dla przygotowania dzieci do pierwszej spowiedzi i Komunii świętej*. wyd. III popr. Pelplin 1947.

Kowalski Z.: *Katechizm religii katolickiej*. wyd. I. Pelplin 1945.

Materski E., Hekker N.: *Chrystus Prawdą. Cz. I – Prawdy wiary w roku kościelnym, cz. II – Prawdy wiary w życiu chrześcijańskim*. wyd. V. Poznań–Warszawa–Lublin 1964.

Murawski R.: *Co katecheta daje młodzieży w wychowaniu do odpowiedzialności za Kościół*. „Katecheta” R. 19: 1975 nr 5 s. 193–202.

Murawski R.: *Program katechezy w szkołach ponadpodstawowych*. W: *Katecheza w szkole*. Red. J. Krucina. Wrocław 1992 s. 93–106.

Pierwszy Polski Synod Plenarny odbyty w Częstochowie Roku Pańskiego 1936 pod przewodnictwem Franciszka św. K. Rz. Kard. Marmaggiiego legata apostolskiego Piusa XI papieża. Kraków 1937.

Piotrowski C.: *Katechizm podstawowy*. Warszawa–Poznań–Lublin [nie wcześniej niż 1947].

Prawdy wiary. Krótki zarys dogmatyki katolickiej dla I klasy licealnej na podstawie podręcznika ks. Piotra Nowaka w opracowaniu Komisji Podręcznikowej na zlecenie K.O.S.P. Poznań 1945.

Program szczegółowy dla klas I–VIII szkoły podstawowej (wersja pierwsza). W: *Materiały do nauczania religii. Szkoła podstawowa (Seria: Biblioteka Nowego Życia)*. Wrocław 1991 s. 29–88.

Ramowy program katechizacji w zakresie szkoły podstawowej (I–VIII) (b.m.w.) 1971.

Rydzewski J.: *Język podręczników do nauki religii dla dzieci starszych (cz. V)*, „Katecheta” R. 22: 1978 nr 5 s. 206–209.

Upamiętnienie 500 lat reformacji w rzymskokatolickiej katedrze, <http://luter2017.pl/upamietnienie-500-reformacji-rzymskokatolickiej-katedrze/> [dostęp: 12.04.2017].

Wójcik S.: *Zew Chrystusowy. Uchwały I. Polskiego Synodu Plenarnego dla wiernych*. Tuchów 1939.

Wyznanie augsburskie. tłum. W. Niemczyk. W: *Księgi Wyznaniowe Kościoła Luterskiego*. Bielsko-Biała 1999 s. 143–163.

STRESZCZENIE

Zagadnienie reformacji w katechizmach i podręcznikach do nauki religii w latach 1945–1990

Rok 2017 obchodzony jest w Kościołach luterzańskich jako rok upamiętniający 500 lat reformacji. Obchodom towarzyszą liczne wystawy, konferencje naukowe, nabożeństwa ekumeniczne, w których uczestniczą także katolicy. Nie oznacza to, że strona katolicka świętuje rozłam w Kościele, który nastąpił pięć wieków temu, podejmuje jednak refleksję teologiczną i uczestniczy w modlitwie ekumenicznej. Taką refleksję podejmuje także dr hab. Beata Bilicka, która w artykule *Zagadnienie reformacji w katechizmach i podręcznikach do nauki religii w latach 1945–1990* opisuje, na ile i w jakim zakresie ewoluowała katecheza ekumeniczna przed Soborem Watykańskim II i po nim. Syntetyczne rozważania autorka ograniczyła do obecności zagadnienia Lutra i reformacji w katechizmach i podręcznikach do nauki religii, z których nauczano w Polsce od zakończenia II wojny światowej do 1990 roku, a więc do powrotu religii do szkół i przedszkoli. Artykuł składa się z trzech części. W pierwszej krótko scharakteryzowano katechezę przedsoborową (1945–1965), która była zamknięta na dialog ekumeniczny w szerokim tego słowa znaczeniu, także z Kościołem luterzańskim; można ją nazwać katechezą nietolerancyjną. W rozdziale drugim wykazano, jak po Soborze Watykańskim II zmieniło się nauczanie o reformacji w katechezie parafialnej do 1990 roku. Całość wieńczy syntetyczne zakończenie.

Słowa kluczowe: reformacja, Marcin Luter, katecheza ekumeniczna, ekumenizm

SUMMARY

The Question of Reformation in Catechisms and Religious Education Textbooks in 1945–1990

The year 2017 marks the 500th anniversary of Reformation in the Lutheran Church. The celebrations are accompanied by numerous exhibitions, academic conferences, ecumenical services, in which Catholics also take part. It does not mean, however, that Catholics celebrate the schism in the Church which took place 500 years ago but undertake theological reflection and participate in ecumenical prayer. Such a reflection is also undertaken by Professor Beata Bilicka in her article *The question of Reformation in catechisms and religious education textbooks in 1945–1990* which focuses on the evolution of ecumenical catechesis before and after the Second Vatican Council. Synthetic reflections are limited to the presence of Martin Luther and Reformation in catechisms and religious education textbooks which were used in Poland from 1945 to 1990, i.e. until religious education returned to schools and kindergartens.

The article consists of three parts. The first part briefly characterises pre-conciliar catechesis (1945–1965) which was closed to ecumenical dialogue in a broader sense of this word, also when it comes to the Lutheran Church and therefore this type of approach might be described as intolerant. The second part of the article demonstrates how after the Second Vatican Council the teaching about Reformation has changed in religious education classes. The article ends with a synthetic conclusion.

Keywords: Reformation, Martin Luther, ecumenical catechesis, ecumenism

(tłum.: dr Anna Olkiewicz-Mantilla)